

Piotr Koprowski¹

Zmiany w rosyjskim szkolnictwie stopnia podstawowego i średniego w dobie panowania Mikołaja I

STRESZCZENIE W artykule przybliżono specyfikę i znaczenie zmian w rosyjskim szkolnictwie stopnia podstawowego oraz średniego, dokonujących się w okresie rządów cara Mikołaja I (1825–1855). Zwrócono uwagę na dwie charakterystyczne w tym kontekście ustawy: Ustawę gimnazjów, szkół powiatowych i parafialnych z 1828 r. oraz Ustawę dotyczącą okręgów szkolnych z 1835 r. i towarzyszący im kontekst ideologiczny. Szkoły miały nie tylko przekazywać uczniom określoną wiedzę merytoryczną, lecz również wpajać im przekonanie, że samowładztwo i prawosławie stanowią fundament siły i potęgi Rosji, a car jest ojcem dla wszystkich swoich poddanych.

SŁOWA KLUCZOWE szkolnictwo stopnia podstawowego i średniego, Mikołaj I, teoria „oficjalnej narodowości”, ideologizacja szkolnictwa, wychowanie religijne

Wstęp

Po kongresie wiedeńskim władca Rosji Aleksander I (1801–1825) zaczął przejawiać mniejsze zainteresowanie sprawami wewnętrznymi rządzonego przezeń państwa, coraz bardziej oddając się nastrojom religijnym i mistycyzmowi. Zwrot ku zagadnieniom religijnym połączony był u cara z jednoczesnym przewartościowaniem jego zapatrywań na przynajmniej niektóre zagadnienia i problemy o charakterze państwowym, z odchodzeniem od postawy liberalizmu (Bazyłow, 1973; Godlewski, 1923; Kizewetter, 1912). Nowy kierunek polityki zyskał poparcie tych kręgów konserwatywnej szlachty i arystokracji, które nie aprobowały

¹ Dr Piotr Koprowski, Wydział Historyczny, Uniwersytet Gdański, e-mail: piotr.koprowski@ug.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3843-3640.

liberalnych reform pierwszej połowy panowania Aleksandra I, dostrzegając w nich niebezpieczeństwo podważenia autorytetu tradycyjnych, związanych z samodzierżawiem rosyjskich instytucji społeczno-politycznych, będących – w ich przeświadczeniu – gwarantem potęgi Rosji (Koprowski, 2008). W rezultacie nastąpiły zmiany w niektórych dziedzinach życia państwowego, w tym także w oświacie. W miejsce naczelnej zasady z początkowego okresu rządów Aleksandra I, głoszącej, iż wykształcenie narodu powinno opierać się na nieskrępowanej edukacji szkolnej, pojawiło się przeświadczenie o konieczności oparcia nauki w szkołach w pierwszej kolejności na zasadach religii prawosławnej (Kniaźkow & Serbow, 1910).

Przewartościowaniem rosyjskiego szkolnictwa i współtworzących je idei zajął się w pierwszej kolejności Aleksander Golicyn, od 1816 r. minister oświecenia publicznego, oberprokurator Świętobliwego Synodu Rządzącego (1803–1817), mistyk stojący na czele Zarządu Głównego Obcych Wyznań, prezes działającego w Rosji od 1813 r. Towarzystwa Biblijnego. Na mocy manifestu Aleksandra I z 24 października 1817 r. resorty, którymi kierował Golicyn: Zarząd Główny Obcych Wyznań, oberprokuratorstwo Synodu i Ministerstwo Oświecenia Publicznego, połączono w jedno Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Fakt ten motywowano w dokumencie następująco: „pragnąc, by chrześcijańska pobożność była zawsze podstawą prawdziwej oświaty, uznaliśmy pożytecznym połączyć sprawy z Ministerstwa Oświecenia Publicznego ze sprawami wszystkich wyznań pod jednym kierownictwem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” (*Sbornik*, 1875, t. 1, s. 1059; zob. także Aristow, 1878; Roźdiestwienski, 1902)².

Minister Golicyn zamierzał oprzeć rosyjski system oświaty na „nauczaniu przez Ducha Świętego” (Billington, 2008). Pragnął wzmocnić i ugruntować wychowanie religijne, ściśle związane – w jego przekonaniu – z edukacją. Nie dążył do zmiany wewnętrznej struktury szkolnictwa. Zachowano więc wprowadzony na mocy *Ustawy 1804 r.* podział państwa na okręgi szkolne, hierarchię szkół oraz status uniwersytetów jako centrów naukowo-administracyjnych³. Prze-

² Ponowne rozdzielenie kompetencji obydwu resortów (Ministerstwa Oświecenia Publicznego i Głównego Urzędu do Spraw Wyznań) nastąpiło w 1824 r., kiedy Golicyn popadł w niełaskę Aleksandra I i utracił stanowisko ministra. Po Golicynie stanowisko ministra oświecenia publicznego objął Aleksander Szyszkow, pełniąc je do 1828 r.

³ Całą Rosję – zgodnie z *Ustawą 1804 r.* – podzielono na okręgi szkolne, których początkowo było sześć: petersburski, moskiewski, wileński, kazański, charkowski i dorpacki. W głównym mieście każdego okręgu miał powstać uniwersytet. Zwierzchnikiem każdego okręgu szkolnego zostawał kurator, który przebywał w Petersburgu. Miał on obowiązek przeprowadzenia co najmniej

wartościowaniu miały natomiast ulec programy nauczania, tak, by uwypuklały one m.in. moralno-obywatelskie obowiązki zarówno uczniów, jak i nauczycieli. W związku z tym w 1819 r. dokonano rewizji programów nauczania wszystkich typów szkół, w pierwszej kolejności gimnazjów, usuwając z nich takie przedmioty, jak: ekonomia polityczna, prawo, filozofia, i wprowadzając w ich miejsce religię z obowiązkową lekturą Pisma Świętego oraz język grecki (Kniaźkow & Serbow, 1910). Decyzja ta położyła podwaliny pod przyszły klasyczny charakter nauczania w gimnazjach rosyjskich.

Nowe tendencje w oświacie pojawiające się pod koniec panowania Aleksandra I, nasiliły się wraz ze wstąpieniem na tron jego następcy – Mikołaja I (1825–1855). Celem piszącego te słowa jest przybliżenie specyfiki i znaczenia zmian w rosyjskim szkolnictwie stopnia podstawowego oraz średniego (gimnazjalnego) dokonujących się w okresie rządów tego ostatniego.

Projekt nowej reformy szkolnej

Mikołaj I i jego najbliżsi współpracownicy stali na stanowisku, że szkoły nie mogą być propagatorami i rozsądnikami idei liberalnych. W zintensyfikowanym wychowaniu religijno-monarchistycznym w szkołach władze upatrywały gwarancję niepowtórzenia się w przyszłości takich wydarzeń, jak powstanie dekabrystów

raz na dwa lata osobistej wizytacji w szkołach swojego okręgu. Kurator stawał się w Petersburgu reprezentantem określonego okręgu szkolnego i znajdującego się w nim uniwersytetu, od którego otrzymywał raporty o stanie oświaty na danym terenie. W każdym z miast gubernialnych ustawa szkolna z 1804 r. przewidywała założenie czteroletniego gimnazjum. Zwierzchnikiem gimnazjum był dyrektor, pełniący jednocześnie funkcję zwierzchnika wszystkich szkół powiatowych w guberni. W każdym mieście powiatowym miała powstać przynajmniej jedna dwuletnia szkoła powiatowa, którą bezpośrednio kierował inspektor, będący również przełożonym wszystkich szkół parafialnych (miały one jednoroczny cykl nauczania) w swoim powiecie. W posiadłościach ziemiańskich szkoły parafialne znajdowały się pod opieką właściciela majątku, zaś w majątkach państwowych pod nadzorem popa i jednego z cieszących się szacunkiem mieszkańców. W wyniku reformy z 1804 r. wszystkie typy szkół znalazły się w ścisłym powiązaniu administracyjnym. Każdy niższy stopień edukacji był podporządkowany wyższemu, znajdując się pod jego zwierzchnictwem i na odwrót – każdy wyższy stopień kierował grupą niższych. Powiązania pomiędzy poszczególnymi rodzajami szkół istniały nie tylko pod względem administracyjnym, obejmowały również programy nauczania. Nowe ustawodawstwo oświatowe postawiło każdej kategorii szkół (parafialnej, powiatowej i gimnazjum) dwa zasadnicze cele: przygotowanie uczniów do kontynuowania nauki w placówce wyższego stopnia oraz zapewnienie pełnego wykształcenia w danym zakresie tym, którzy nie chcieli bądź nie mogli kontynuować nauki. Gimnazja i szkoły powiatowe miały ponadto przygotowywać w osobach swoich absolwentów nauczycieli dla szkół niższych stopni. Ukończywszy gimnazjum, młodzi ludzie mogli, po zdaniu egzaminu ze znajomości metod nauczania, zostać nauczycielami w szkołach powiatowych. Z kolei absolwenci tych ostatnich zostawali nauczycielami w szkołach parafialnych (Aleszynczew, 1912; *Matieriały*, 1864; Poznanski, 1970; Roźdiestwienski, 1902; *Sbornik*, 1875, t. 1).

w 1825 r.⁴ Edukację zaczęto postrzegać nie tylko w kontekście zdobycia określonej wiedzy, lecz również jako czynnik kształtowania w środowisku młodzieży odpowiednich postaw społeczno-politycznych. Szkoła stała się – przynajmniej w pewnym sensie – narzędziem polityki (Kniaźkow & Serbow, 1910).

W czasach rządów Mikołaja I opracowano nową, ogólną reformę szkolnictwa bardziej ze względów politycznych niż dydaktycznych. Reskryptem cara z 14 maja 1826 r. powołano Komitet dla Organizacji Szkół⁵, którego celem było ujednoczenie pracy szkół, wyeliminowanie „wszelkiego samowolnego nauczania z dowolnych książek i zeszytów” (*Sbornik*, 1875, t. 2, s. 208). Spełniając życzenie cara, Aleksander Szyszkow przedstawił w czasie obrad komitetu plan reformy szkolnej. Przewidywał on zmodyfikowanie programów nauczania szkół wszystkich stopni w taki sposób, by ich absolwenci posiadali określoną, usystematyzowaną wiedzę; oraz wzmocnienie wychowawczego charakteru placówek oświatowych (Kniaźkow & Serbow, 1910).

Minister Szyszkow, wychodząc z założenia, że spośród absolwentów szkoły powiatowej „zaledwie co setny młody człowiek wstąpi na uniwersytet, podczas gdy 99 osób zakończy własną edukację na etapie szkoły powiatowej i w mniejszym stopniu gimnazjum”, podkreślił, iż „pomimo istnienia szkół różnych stopni, nie należy wyłącznie brać pod uwagę przygotowania [merytorycznego] uczniów do przejścia z jednej szkoły do drugiej. Uwzględnić należy również inne potrzeby tych dzieci, które powinny otrzymać pełne, całościowe wykształcenie na danym etapie nauki. W związku z tym – dodawał – szkoły parafialne powinny istnieć u nas głównie dla synów chłopów, mieszczan i drobnych przemysłowców, powiatowe – dla synów kupców, oberoficerów, drobnej szlachty, zaś gimnazja – przede wszystkim dla synów ziemian. Nie należy przy tym pozbawiać prawa wstępu do wszystkich typów szkół osobom z innych [niewymienionych] grup społecznych” (Kniaźkow & Serbow, 1910, s. 202–203). Wypowiedź ministra wskazywała na to, że opierając się na danych statystycznych, budowano konkluzje natury społeczno-politycznej, sugerując, iż z optymalnym rozwiązaniem mamy do czynienia wtedy, kiedy młodzi ludzie nie otrzymują wykształcenia wyższego ponad przewidziane dla grupy społecznej, do której należą.

⁴ Dekabryści – młodzi oficerowie rosyjscy, w znacznej większości wywodzący się ze znanych rodów szlacheckich i książęcych, z reguły uczestnicy kampanii antynapoleońskiej, formułujący liberalne, konstytucyjne, republikańskie plany reform w Rosji, chcieli przejąć władzę drogą zamachu stanu. Ich wystąpienie zostało jednak krwawo stłumione.

⁵ W skład komitetu oprócz ministra Aleksandra Szyszkowa, pełniącego funkcję przewodniczącego, weszli Karl Lieven, Sergiusz Uwarow, Sergiusz Stroganow, Michał Sperański. Sekretarzem komitetu został Platon Szyriński-Szychmatow.

Ustawy z 1828 r. i 1835 r. oraz ich uwarunkowania ideologiczne

Warto zaznaczyć, że Szyszkow tylko przygotował reformę, a jej sukcesywne wprowadzanie w życie nastąpiło za czasów jego następców: Karla Lievena, ministra oświecenia publicznego w latach 1828–1833 i Sergiusza Uwarowa. Ważnymi etapami na drodze zmian na polu szkolnictwa stopnia podstawowego i średniego były: Ustawa gimnazjów, szkół powiatowych i parafialnych, zatwierdzona 8 grudnia 1828 r. oraz Ustawa dotycząca okręgów szkolnych, zatwierdzona 22 czerwca 1835 r. (*Sbornik*, 1875, t. 2).

Zgodnie z projektem reformy Szyszkowa dokonano zmian w programach nauczania wszystkich typów szkół. Dużą rolę w przekonstrowaniu owych programów, obok zasady przeznaczenia każdej kategorii szkół dla osób z określonych grup społecznych, odegrały względy polityczne. Z programów szkół powiatowych i gimnazjalnych usunięto treści, które mogły przyczynić się do zaszczepienia w umysłach uczniów krytycznych, nonkonformistycznych postaw wobec cara, monarchii, Cerkwi i panującego w Rosji porządku społecznego. W gimnazjach zlikwidowano więc m.in. zajęcia z zakresu filozofii i nauk społecznych. Tylko szkoły parafialne zachowały prawie niezmieniony plan zajęć, obejmujący religię, naukę czytania i pisania, kaligrafię oraz cztery działania arytmetyki.

Pod koniec lat 30. XIX w. w szkołach parafialnych znajdujących się w ośrodkach przemysłowych zaczęto – ze względu na stały wzrost zapotrzebowania na pracowników przygotowanych do pracy w rozwijającym się przemyśle – otwierać specjalne klasy przygotowujące do zawodu (Krusenstern, 1838). W ten sposób rodziło się w Rosji szkolnictwo zawodowe.

Szkoły parafialne zachowały charakter szkół pierwszego stopnia, przygotowujących uczniów do podjęcia nauki w szkołach powiatowych. W tych ostatnich, tak jak na mocy ustawy szkolnej z 1804 r., nie prowadzono zajęć poświęconych elementarnej nauce czytania i pisania. W innych aspektach program nauczania w szkołach powiatowych uległ jednak dużym zmianom. Do istniejących dwóch klas dodano jeszcze jedną – trzecią, a liczbę nauczycieli w tej placówce oświatowej zwiększono z dwóch do pięciu. Z cyklu przedmiotów przewidzianych w ustawie szkolnej z 1804 r. usunięto fizykę, nauki przyrodnicze i technologię; pozostała religia, literatura i gramatyka języka rosyjskiego, kaligrafia, geografia Rosji i świata, historia Rosji i świata, arytmetyka, geometria i rysunek. Zezwolono na wprowadzanie w szkołach powiatowych, zgodnie z miejscowymi warunkami, dodatkowych zajęć z zakresu prawa, buchalterii, mineralogii, mechaniki, rysunku technicznego, gospodarki rolnej i ogrodnictwa (Krusenstern, 1838).

Ustawa z 1828 r. zwiększała czas trwania nauki w gimnazjum do siedmiu lat. Decyzja ta miała na celu m.in. umożliwienie uczniom opanowania programu rozszerzonego o te przedmioty, które w ustawie z 1804 r. kończyły się w szkole powiatowej. O ile wcześniej uczeń rozpoczynał naukę w gimnazjum obowiązkowo po ukończeniu szkoły powiatowej, o tyle teraz mógł wstąpić doń bezpośrednio ze szkoły parafialnej bądź też posiadając wiedzę z zakresu nauczanych w niej przedmiotów (Aleszynczew, 1912; Krusenstern, 1838; *Matieriały*, 1864).

W ten sposób nastąpiło przerwanie łączności między poszczególnymi typami szkół i wykrystalizowanie się w istocie dwóch dróg edukacji: jednej dla synów szlachty i zamożnej burżuazji, obejmującej przygotowanie domowe, siedmioletnie gimnazjum i studia uniwersyteckie, drugiej dla pozostałych uczniów, obejmującej szkoły parafialne i powiatowe.

Wszyscy członkowie Komitetu dla Organizacji Szkół byli zgodni, że encyklopedyzm programów nauczania wprowadzony ustawą z 1804 r. jest „zjawiskiem anormalnym i przy opracowywaniu nowego programu należy uwzględnić bardziej gruntowne, aniżeli rozległe, a powierzchowne wykształcenie” (Kniaźkow & Serbow, 1910, s. 206).

Różnice zdań wśród działaczy komitetu ujawniły się przede wszystkim w momencie podjęcia przez nich próby dokładnego sprecyzowania zawartości nowego programu gimnazjum. Sporną kwestię stanowił m.in. problem, czy należy dążyć do zbudowania gimnazjum klasycznego z naciskiem położonym na języki antyczne i wykształcenie humanistyczne, czy raczej realnego ze zwiększoną liczbą godzin przedmiotów matematyczno-przyrodniczych i języków nowożytnych. Osiągnięty w tej materii kompromis przewidywał podział programu gimnazjalnego, począwszy od czwartej klasy, na dwa profile. Jednym z nich był profil z językiem łacińskim, na naukę którego przeznaczono 39 godzin miesięcznie, drugim – profil z językiem greckim (30 godzin miesięcznie), przy czym przedmiot ten wprowadzono tylko w gimnazjach miast uniwersyteckich (w pozostałych gimnazjach godziny przeznaczone na naukę greki oddano matematyce i nowożytnym językom obcym). Nauczanie języka greckiego miało zostać – w miarę możliwości – rozszerzone na wszystkie gimnazja w Rosji.

Ostatecznie w programie gimnazjum znalazły się następujące przedmioty: religia, historia Kościoła i świętych, literatura i gramatyka rosyjska, język łaciński, niemiecki i francuski, logika, matematyka, geografia, statystyka, historia, fizyka, kaligrafia, kreślarstwo i rysunki, zaś w gimnazjach znajdujących się w miastach uniwersyteckich – również język grecki. Na terenach o dominacji ludności nierosyjskiej dyrektor gimnazjum miał prawo wprowadzić lekcje języka miejscowego,

zmniejszając zarazem wymiar godzin języka francuskiego lub niemieckiego. Wraz z upływem czasu sukcesywnie zwiększała się liczba gimnazjów, w których uczono języka greckiego. W 1851 r. ten ostatni był już przedmiotem nauczania w 45 spośród 77 istniejących w Rosji gimnazjów. W celu stworzenia dodatkowej motywacji do nauki wprowadzono określone preferencje dla najlepszych absolwentów szkół średnich, m.in. z chwilą rozpoczęcia służby państwowej otrzymywali oni XIV rangę pisarza kolegiального (Krusenstern, 1838; *Matieriały*, 1864; *Sbornik*, 1875, t. 2, s. 227–228).

Za rządów Aleksandra I dziewczęta nie miały możliwości kształcenia się w szkołach państwowych. Jedynie te spośród nich, które pochodziły z rodzin ziemiańskich, mogły uczyć się na prywatnych pensjach, w których nauczycielami byli głównie cudzoziemcy. Nabywały one umiejętności związanych z rolą przyszłych pań domów, m.in. poznając języki obce, tańce, wykonując robótki ręczne. Dopiero w ustawie z 1828 r. po raz pierwszy w dziejach rosyjskiej oświaty oficjalnie stwierdzono, że dziewczęta nie starsze niż jedenastoletnie mogą uczyć się na równi z chłopcami w szkołach parafialnych (Krusenstern, 1838; *Sbornik*, 1875, t. 2). Nie powstały oddzielne szkoły dla dziewcząt. Przy niektórych szkołach męskich tworzone jednak specjalne żeńskie klasy. Sukcesywnie zwiększała się liczba dziewcząt uczących się w szkołach państwowych. W 1835 r. w 1500 szkołach wszystkich typów podlegających Ministerstwu Oświecenia Publicznego na 76 883 uczących się były już 8 544 dziewczęta (*Tablicy*, 1838).

Rosyjskie władze oświatowe, zaniepokojone wzrostem popularności idei liberalnych w społeczeństwie rosyjskim, w tym i wśród młodzieży, wydały za panowania Mikołaja I szereg instrukcji i zarządzeń mających na celu wzmocnienie nadzoru nad działalnością wszystkich typów szkół i uczących się w nich młodych ludzi. W szkołach zwiększono liczbę etatów urzędników-nadzorców, kontrolujących postępowanie nauczycieli i uczniów. Zwiększono również zakres ingerencji w dziedzinę oświaty ze strony urzędników powiatowych i gubernialnych. W niektórych guberniach, np. w sybirskiej i kijowskiej nadzór nad działalnością szkół powierzono bezpośrednio gubernatorom (Kurdybacha, 1967; Szabajew, 1973).

Uregulowano również kwestie związane z zakładaniem i prowadzeniem burs dla uczniów gimnazjów. Służyło temu wprowadzenie stanowisk tzw. dozorców salowych, będących funkcjonariuszami policji. Szczególną uwagę zwracali oni na to, by uniemożliwić uczniom korzystanie z zakazanej literatury. Wszystko, co czytała młodzież, sprawdzano i kontrolowano. Zezwalano tylko na lekturę książek aprobowanych przez inspektorów gimnazjalnych. W nowych regulaminach, z drobiazgowością, wyliczano wszystkie obowiązki nauczycieli i uczniów

oraz kary będące następstwem ich zaniedbania. Wśród kar przewidywano m.in. areszt i chłostę.

Szczególną rolę w rosyjskim systemie oświatowym odgrywał Sergiusz Uwarow, w latach 1833–1849 minister oświecenia publicznego, twórca teorii „oficjalnej narodowości”. Teorię tę Uwarow ujął w tzw. trójjedyną formułę: „prawosławie, samowładztwo, narodowość” (lub ludowość; rosyjskie słowo *narodnost* ma podwójne znaczenie), ideologicznie uzasadniającej działalność monarchii. Dwa pierwsze człony „triady” – prawosławie i samowładztwo nie przysparzają trudności interpretacyjnych.

Samowładztwo uznawano za rękojmię potęgi i wspaniałego rozwoju Rosji. Przystawiano je do władzy ojcowskiej, czulej, kochającej i zarazem surowej, karzącej. Służebną rolę wobec panującego w kraju systemu pełniło prawosławie (Opacki, 1994). Uwarow uwypuklał związki między samowładztwem i prawosławiem, uważając je za zbawienne dla Rosjan i ich ojczyzny, będącej opoką ładu i porządku wśród rewolucyjnego zamętu ogarniającego Europę Zachodnią: „Rosjanin szczerze i głęboko przywiązany do Cerkwi [...] od dawna uważał ją za fundament szczęścia społecznego i rodzinnego. Bez miłości do wiary przodków zarówno naród, jak i jednostka ludzka muszą zginąć. Tak jak Rosjanin oddany ojczyźnie nie zgodzi się na utratę chociażby jednego z dogmatów naszego prawosławia, tak też nie przystanie na kradzież nawet jednej perły z korony Monomacha” (Serczyk, 1989, s. 2). Nieprecyzyjność trzeciego członu „triady” powodowała, iż był on – i jest nadal – różnie rozumiany: zazwyczaj jako całość kształt stosunków panujących na wsi, będących odzwierciedleniem rzekomej jedności i harmonii między ludem i carem, albo jako tendencje przeciwstawiające się związkom Rosji z Europą Zachodnią, podkreślające specyfikę i odrębność państwa rosyjskiego od krajów zachodnioeuropejskich (Kucharzewski, 1914; Lazari, 1996).

Minister Uwarow dążył do oparcia wychowania w szkołach na zasadach religii prawosławnej i samowładztwa. Pragnął stworzyć szkolnictwo stanowe, całkowicie podporządkowane centralnej władzy państwowej. Jego zasługą był wzrost nakładów na szkolnictwo państwowe i podniesienie poziomu nauczania w gimnazjach, przy jednoczesnym ograniczeniu nauczania prywatnego i roztoczeniu ścisłego nadzoru nad edukacją domową (Miąso, 1992).

Zgodnie z ustawami z 1804 r. i 1828 r. szkolnictwo stopnia podstawowego i średniego znajdowało się pod zwierzchnictwem uniwersytetu odpowiedniego okręgu szkolnego. System ten został zmieniony na mocy Ustawy o okręgach szkolnych, zatwierdzonej 25 czerwca 1835 r. Istota tej ustawy, której autorem był

Michał Sperański, zawierała się w przekazaniu wszystkich obowiązków i praw uniwersytetów wynikających z kierowania szkołami ich okręgu w ręce kuratorów, którzy mieli odtąd przebywać nie w Petersburgu, lecz w terenie. Kurator, stojący na czele okręgu szkolnego, posiadał prawo wybierania dyrektorów gimnazjów oraz zatwierdzania na stanowisku inspektorów i nauczycieli. Sprawował nadzór zarówno nad pracą dyrektorów gimnazjów, jak i inspektorów poszczególnych prywatnych szkół i pensji (*Sbornik*, 1875, t. 2).

Podsumowanie

Zmiany w dziedzinie rosyjskiego szkolnictwa stopnia podstawowego i średniego w okresie rządów Mikołaja I miały określoną specyfikę i znaczenie. Prowadziły do krystalizowania się szkolnictwa stanowego, przy czym dla niższych warstw społecznych „zarezerwowano” szkoły parafialne jako najbardziej odpowiednie ze względów społeczno-religijnych. Znaczna część ówczesnych rosyjskich decydentów, ale i reprezentantów świata kultury podzielała bowiem wyrażoną przez pisarza Mikołaja Gogoła opinię, iż nie należy kształcić chłopów, dla których bardziej pożyteczne od książki jest słowo duchownego (Riasanovsky, 1969). Szkoły miały nie tylko przekazywać uczniom określoną wiedzę merytoryczną, lecz również wpajać im przekonanie, że samowładztwo i prawosławie stanowią fundament siły i potęgi Rosji, a car jest ojcem dla wszystkich swoich poddanych. Rosyjska polityka oświatowa w okresie 1825–1855 była więc zideologizowana. Cechował ją konserwatyzm i dogmatyzm. Nie oznaczało to jednak braku sukcesów, pozytywnych trendów na polu szkolnictwa. Do tych ostatnich można zaliczyć m.in. sukcesywne zwiększanie się liczby szkół i uczniów, wzrost, zwłaszcza w gimnazjach, poziomu nauczania, umożliwienie dziewczynkom podjęcia nauki w szkołach parafialnych, narodziny szkolnictwa zawodowego. W rezultacie Rosja rozwijała się pod względem cywilizacyjno-kulturowym.

Bibliografia

- Aleszynczew, I. (1912). *Istorija gimnaziczeskogo obrazowanija w Rossii (XVIII–XIX w.)*. Petersburg: b.w.
- Aristow, N. (1878). *Sostojanije obrazowanija Rossii w carstwowanije Aleksandra I*. Kijów: b.w.
- Bazyłow, L. (1973). *Spoleczeństwo rosyjskie w pierwszej połowie XIX wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Billington, J.H. (2008). *Ikona i topór. Historia kultury rosyjskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Godlewski, M. (1923). *Cesarz Aleksander I jako mistyk. Szkic historyczny z niewydanych źródeł*. Kraków: Nakładem Wydawnictwa Księży Jezuitów.
- Kizewetter, A. (1912). *Istoriczeskije oczerki. Szkoła i proswieszczenije*. Moskwa: b.w.
- Kniaźkow, S. & Serbow, N. (1910). *Oczerk istorii narodnego obrazowanija w Rossii do epochi rieform Aleksandra II*. Moskwa: b.w.
- Koprowski, P. (2008). *W kręgu romantyzmu. Kształtowanie się struktur światopoglądowych Iwana Turgieniewa*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Krusenstern, A. (1838). *Rys systemu, postępów i stanu oświecenia publicznego w Rosyji, ułożony z dokumentów urzędowych*. Warszawa: b.w.
- Kucharzewski, J. (1914). *Epoka Paskiewiczowska. Losy oświaty*. Warszawa: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Kurdybacha, Ł. (red.) (1967). *Historia wychowania*, t. 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lazari, A. (1996). *Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*. Katowice: Śląsk.
- Materiały dla istorii i statistiki naszych gimnazij*. (1864). Petersburg: b.w.
- Miąso, J. (1992). Szkolnictwo carskiej Rosji w świetle historiografii amerykańskiej i brytyjskiej. *Rozprawy z dziejów oświaty*, t. 35, 115–137.
- Opacki, Z. (1994). „Bóg zawłaszczony”. Prawosławie w ideologii i polityce państwa rosyjskiego w XIX wieku. W: T. Stegner (red.), *Naród i religia. Materiały z sesji naukowej*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Poznanski, W. (1970). *Oczerki istorii russoj kultury pierwoj połowiny XIX w*. Moskwa: Nauka.
- Riasanovsky, N.V. (1969). *Nicholas I and official nationality in Russia 1825–1855*. Berkeley: University of California Press.
- Roźdiestwienski, S. (1902). *Istoriczeskij obzor diejatelnosti Ministerstwa Narodnego Proswieszczenija*. Petersburg: b.w.
- Sbornik postanowlenij po Ministerstwu Narodnego Proswieszczenija*. (1875). T. 1, 1802–1825, t. 2, 1825–1839. Petersburg: b.w.
- Serczyk, W.A. (1989). Carat i prawosławie. *Przegląd Humanistyczny*, 33 (2), 1–12.
- Szabajew, M. (red.) (1973). *Oczerki istorii szkoły i pedagogicznej myśli narodów SSSR. XVIII w. – I poł. XIX w*. Moskwa: Nauka.
- Tablicy uczebnych zawiedienij wsiech wiadomostw rossijskoj impierii s pokazanijem odnoszenija czisła uczaszczichsia k czisłu żytielej*. (1838). Petersburg: b.w.

Changes in Russian primary and secondary education during the reign of Nicholas I

SUMMARY The article presents the specificity and significance of changes in Russian primary and secondary education during the reign of Tsar Nicholas I (1825–1855). Attention was drawn to two specific acts in this context: the Act of Gymnasiums, Poviats and Parish Schools of 1828 and the Act on School Districts of 1835 and the accompanying ideological context. Schools were supposed not only to provide

students with specific substantive knowledge, but also to instill in them the belief that autocracy and Orthodoxy are the foundation of Russia's strength and power, and that the tsar is a father to all his subjects.

KEYWORDS primary and secondary education, Nicholas I, theory of "official nationality", ideologization of education, religious education

Data przekazania tekstu: 6.05.2022; data zaakceptowania tekstu: 2.12.2022.